

Никола Танасић

Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Голгота руског народа и државе

Разматрање дела Наталије Нарочнице: *Русија и Руси у свейској историји*

I. Начелно о књизи

Русија и Руси у свейској историји др Наталије Нарочнице (Наталња Алексеевна Нарочницкая, Српска књижевна задруга, Београд 2008. година) представља врло амбициозно издање које би требало да унеколико премости добро познати јаз између наше љубави према Русији и нашег (не)знања о њој. У питању је веома обимно дело (преко 500 страна) угледног и озбиљног научника (при чему је драгоцено политичко искуство које је Н. Нарочницка стекла као посланик у Државној думи Руске Федерације и потпредседник њеног Комитета за међународне послове), написано у зрелом добу и засновано на великој количини архивског и историјског материјала. Сама по себи, ова књига представља океан података и анализа које се тичу хиљадугодишње руске историје и стога ју је немогуће обухватити као целину. Стога, када јој се приступа, треба бити веома опрезан и имати на уму неколико начелних ствари.

1. Није у питању историјско, већ историософско дело

Колико год обимна била, *Русија и Руси у свейској историји* не може надокнадити темељно непознавање руске историје у Србији. Ако су уопште преведена, кључна дела руске историографије ни на који начин нису остварила продор и утицај на нашу јавност, па се о историји Руса и Русије углавном сазнаје било из препричавања домаћих аутора или крајње ненаклоњених јој превода англосаксонских издања, скоро увек дневнополитички обојених, а најчешће из класичне руске књижевности и незамењивих Би-Би-Сијевих документарца. Књига Нарочнице, међутим, није дело које је у стању да надокнади овај недостатак, из простог разлога што у питању *уојшиће* није историографско дело.

Нарочницка нема ни времена ни воље да читаоцима износи имена, датуме и след догађаја око Куликовске битке, Смутног времена или два

Отаџбинска рата – она подразумева да су њени читаоци упознати са свим историјским чињеницама којима приступа. И то *изузетно добро* упознати. Њена амбиција није да историју *излаже*, већ да је *шумачи* – откривајући често скривене мотивације и закулисне игре иза њених привидно случајних заплета, коригујући криве представе које су се у историографији уврежиле, било због различитих идеолошких парадигми, било због раније недоступности свеобухватних извора. Али и више од тога, Нарочница настоји да докаже да се у наизглед произвољним сплетовима најразличитијих околности и геополитичких контекста у којим се Русија налазила током векова свога постојања, може издвојити непромењива нит водиља које се руски народ држао у свим својим настојањима и покретањима, а која се налази у темељу есхатологије коју је он себи задао на историјској позорници. Са својим честим, чисто идејним разматрањима и екскурсима у философију историје, књига Нарочнице се квалификује као изванредан пример *историософске* литературе, која нарочито цвета управо на руској хуманистичкој сцени, а која се не интересује за саму повест, већ за оно што стоји иза ње и што је целим својим током покретљива. Како и сам наслов каже, она не приповеда „историју“ Руса – она објашњава које је њихово место и који су њихови задаци у *историји*.¹

2. У питању је дело чија разматрања покривају целу историју Русије

Не може се довољно нагласити колико се овако широким доменом разматрања, бесконачно тежак задатак ставља пред недовољно упућеног српског читаоца. Потреба да се пронађе нит којом су подједнако проткани толико међусобно различити периоди (блистави средњи век и мрачно татарско ропство, интровертна Московска царевина и европски оријентисана петровска Русија, национална и православна империја и интернационалистички и комунистички СССР), ауторку често одвлачи у детаље које је тешко пратити. Истовремено, читалац се често не може отети утиску помало насилног калупљења повесног тока у наметнути идејни образац – што је проблем и превише чест код ове врсте литературе.²

Истовремено, жељена свеобухватност идејних структура у позадини руске историје представља изванредно амбициозан задатак за било кога па је природно да се неки од претпостављених образаца са већим успехом примењују на једне, него на друге епохе и догађаје. Такође, као

1 Н. Нарочница, „Предговор“, *Русија и Руси у светској историји*, 17-23.

2 Уп. Робин Џ. Колингвуд, „Историјска имагинација“, у исти, *Идеја историје*, Службени лист СЦГ, Београд 2003, 219-234.

што је иначе случај са већином дела која се баве изразито дугим периодима, што се даље гледа у прошлост, то је присутније наметање идеолошких матрица и научних парадигми релативно малом броју података, док се обиље грађе о скоријим епохама у ове матрице уклапа са све више убедљивих аргумената.³ Књига Наталије Нарочницке постаје тако све узбудљивија што се више приближава савременом добу, а свакако кулминира са обрадом последњег века, у чијој интерпретацији она може да понуди личне увиде од непроцењивог значаја.

3. У питању је дубоко хришћански спис

Ово је следећа ствар која се мора имати на уму и пре него што се приступи овом делу јер без разумевања за православно-хришћанску парадигму, по чијем кључу ауторка тумачи целокупни ток руске повести, тешко да се може пратити њено сложено излагање, а обиље растрганих података могу објединити у јединствен научни склоп. Крштење Русије, Нарочницка види као тренутак искона руске нације и нема нарочито много интересовања и разумевања, како за његове предхришћанске и паганске корене и културне утицаје, тако и за оне огранке његових историјских пројеката који су се удаљавали или одступали од хришћанских идеја и вредности.⁴ Важно је напоменути да није у питању просто облик „идеолошког слепила“, попут „било ког другог“ – у питању је истински *систем вредности* на коме се темеље основна морална и аксиолошка начела којима се Нарочницка користи у оцењивању историјских процеса и делатника.⁵

Ово је важно напоменути *пре свега* зато што наша научна јавност и академска заједница, иако је далеко од својих марксистичко-боготорачких парадигми из друге половине XX века, захваљујући свом строго западном теоријском вектору, нема много слуха за ову врсту строго теоријског надањивања хуманистичких наука из канонске религије. Док нам наше образовање допушта да некеме признамо право да се *инспирише* хришћанством, мало нас је спремних да тврдимо да је Јеванђеље способно да хуманистичким наукама пружи било какве позитивне научне норме. Превазилажење овог снажног предубеђења, који већина наших интелектуалаца (чак и религиозних!) црпе из западњачких па-

3 Р. Ц. Колингвуд, „Историјска сведочанства“, *истио*, 237-239.

4 „Стереотипи руске историје“, *истио*, 97-99.

5 „Предговор“, *истио*, 21-23.

радигми о неутралности, па последично и секуларности науке,⁶ представља свакако једну од најозбиљнијих потешкоћа у приступању *Русији и Русима у свейској историји*. Ко није у стању да ауторки допусти као научно легитимно право да грађу коју обрађује вреднује на основу религијских, библијских постулата, тај тешко да ће у књизи пронаћи нешто више од обиља међусобно неповезаних архивских занимљивости.

Иако се ова парадигма неуверљиво примењује на, рецимо, незадрживи темпо руске територијалне експанзије или двадесетовековну индустријализацију, она је више него снажна унутар културно-духовног контекста изградње и утемељења руског националног идентитета. Обрасци хришћанског идеализма и чврстог, оптимистичног морала, као и јаки центрифугални импулс народне саборности и грађанске солидарности, могу се са доста успеха пратити до начела руског религијског духа.⁷ Ова цивилизацијска карактерност руског народа испољавала се чак и у временима попут совјетског, када није било никаквог начина да се темељне хришћанске вредности артикулишу кроз религијске каноне православне Цркве, и Нарочница то више него уверљиво показује.

4. Русија се посматра кроз преовлађујућу призму спољне политике

Овако нешто би се могло и очекивати будући да је Нарочница, пре свега, врстан познавалац међународних односа и спољнополитичких проблема са којима се Русија (историјски) суочава. Веома исцрпна обрада дипломатских преписки, међународно-правних игара око тумачења и преправљања међудржавних уговора и преузетих обавеза, као и значајна пажња посвећена стратегијском планирању спољнополитичких потеза крупних геополитичких играча представљају свакако најупечатљивија и најзанимљивија места ове књиге.

Оваквом „спољашњом“ призмом, Нарочница истовремено правда и наслов свога дела, будући да она обећава да осветли место Руса у *свейској историји*, за шта је од првобитног значаја пре свега однос Русије према својим непосредним суседима, а од тренутка постајања глобалном велесилом, и са свим земљама света. Историја руске дипломатије, истовремено, на веома упечатљив начин илуструје колико је, заправо, руски допринос напретку и бољитку планете увек био *дијалошки*, заснован на унутрашњој потреби суверене руске нације (на чијим год

6 Уп. Karl Popper, „Introduction“, у исти, *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 1, *The Spell of Plato*, Princeton University Press, Princeton 1971, 1-7.

7 „Стереотипи руске историје“, *истио*, 98-100.

плећима та сувереност почивала) да за своје саговорнике, сараднике и савезнике бира *себи равнойравне*, суверене нације. Колико је руски народ кроз своју историју ишао *осмишљено и йринцијијелно*, стално преиспитујући сагласност својих непосредних корака са својим стратешким и телеолошким циљевима и начелима, види се у низу историјских примера из безмало свих епоха руске историје где се показује како је Русија себе изградила као једног од међаша онога што се данас зове „међународни правни поредак“ заснован на обавезујућим међународним уговорима суверених нација.⁸ У том смислу, руска подршка Србији у њеном немумштном настојању да очува свој уставни поредак на Косову и Метохији показује се као много више од „изнуђеног савезништва“, као што се уништавање Србије показује као нешто знатно важније од пуког империјализма, што Нарочница изричито и тврди.

II. Континуитет руске цивилизације

Након ових осврта на начелне поставке и опште идеје књиге, посветићемо нешто пажње местима од нарочите занимљивости, а то су, поред мноштва појединачних детаља везаних за различите епохе, пре свега покушаји ауторке да разгради нека од општих места у западном виђењу Русије, за којим се прилично непосредно поводи остатак света, укључујући и наш простор.

1. Идеја о континуитету развоја Европе

У своме разматрању руског народа, његове државе и историје, Нарочница полази од претпоставке да је руска култура по својој природи *евројска*, непосредно проистекла искључиво из дијалога са европским народима и део хришћанске цивилизације која је потекла са развалина Римског царства.⁹ Утицаји свих других народа узимају се као маргинални и нерелевантни и своде на пуки украс, чиме се категорично одбацује свака квалификација Русије као „оријенталне“, „азијске“, па чак и „евроазијске“ цивилизације – што је Прокрстова постеља у коју су је вековима гурали западни мислиоци, што из непознавања и неразумевања, а што из прагматичне потребе да највећу и потенцијално најопаснију словенску земљу виде као нешто Европи туђе, страни и спољашње.¹⁰

8 Уп. *истио*, 113-114, 158-159, 287-288, 328-329.

9 „Русија и Европа: два пута искушења“, *истио*, 26-27.

10 „Од Русије до Велике Русије“, *истио*, 109-114.

Развој саме Европе, Нарочницка такође тумачи у сасвим конкретном кључу прогресивне *дехристијанизације* и одбацивања хришћанских моралних и државотворних принципа, тематски праћено по чвориштима од којих су најважнија Велика шизма, реформација и европске грађанске/секуларне револуције, као и низу других, широј јавности мање познатих, или сасвим непознатих догађаја. Западњачку прогресистичку парадигму она, притом, „одреће на главу“ – проглашавајући најгласовитије „тековине цивилизацијског напретка“, какви су не само различити интернационалистички и глобалистички пројекти, већ и научне, културне и философске парадигме, не само за доказ деградације и унутрашњег пропадања првобитно јединствене *хришћанске* Европе, него истовремено и за једини разлог њеног „цивилзацијског сукоба“ са Русијом.¹¹

Ово Нарочницкин спис ставља у нарочито занимљив положај у односу на тзв. „западњачку“ традицију у руској култури и философији, са чијим ауторима највише полемише и чије поставке најчешће настоји да проблематизује, али са чијим се основним постулатом о Русији као *евројској држави*, она на један суштински начин слаже. Иако она своју позицију отворено оглашава као „словенофилну“ па самим тим сукобљену са „западњацима“ и „евроазијцима“ као идеолошким противницима по дефиницији,¹² она моралне, културне и цивилизацијске вредности, које препознаје као „европске“, смешта у изненађујуће дубоке слојеве руске националне самосвести и културне самобитности као вероватно пресудне за образовање Русије као такве. Оно што је, међутим, темељно разликује од „западњачких“ аутора јесте то што она Европу не види као „циљ“ који треба достићи, коме се треба приспобити и прилагодити, већ као заједнички *искон* целокупног европског духовног пространства од кога се, према њеном мишљењу, данашња „Европа“ одаљила далеко више од њој упорно супротстављане Русије.¹³

2. Хришћанско царство и апотеоза стваралачке силе словенског народа

Склоност ка „словенофилској“ теоријској матрици код Нарочнице се, међутим, нарочито уочава у склоности да на глобалном, геостратешком плану, сукобљавања интереса тумачи по строго „племенском“ кључу, у коме се *словенски* фактор (који представља Русија као најмоћнија словенска држава, а за чијег се другог најзначајнијег представника по пра-

11 „Залазак Европе – излазак ‘атлантизма’“, *истио*, 66-100.

12 *Истио*, 114-118, 132-133.

13 *Истио*, 88.

вилу узима управо српски народ) сучељава са *тјевтјонским* (односно *јерманским* – Нарочница се користи терминологијом позајмљеном из једног америчког списа који често цитира¹⁴) и *анјлосаксонским* или „*ајланијским*“ (под којим се подразумева либералистичка англо-америчка цивилизација).

„Словенска“ природа Русије, међутим, указује на више чисто нормативних ставова од великог значаја по ауторкино тумачење задатака и реалија савремене Русије. Пре свега, попут духовног бића руског народа, и „словенство“ она тумачи на крајње конкретан и специфичан начин, утемељено на изворном хришћанству, ослобођеном како католичког латинизаторства, тако и протестантског интернационализма. „Словени“ су цивилизацијски *specificum* који фигурише на европском континенту са својим нарочитим духовним бићем, а управо таква духовна бића представљају основне субјекте хришћанске историје.¹⁵ Темељне православне појмове *саборности* односно *свејединства*, уткане у националну срж руског народа, она истовремено види и као начин на који се разједињени словенски народи могу објединити у јединствену историјску силу, повезујући се међусобно на основу заједничког порекла, језика и културе уз подразумевани субјективитет и сувереност појединачних народа.¹⁶

Ово инсистирање на саборности и народном субјективитету (наспрам индивидуалног, културног или класног) искључује руски „империјализам“ у јаком смислу, као што стоји у позадини историјске чињенице да Русија никада није протежирала ропство нити колонијални расизам.¹⁷ Оно истовремено повлачи својеврсно проблематизовање „статуса“ оних словенских земаља које су своје национално биће ставили на располагање универзалистичким или интернационалистичким пројектима, што је судбина већине Западних Словена, поготово Пољака, као што истовремено оставља простор са учествовањем племенски и расно сасвим неповезаних народа у колективном пројекту „русијанства“, будући да се њихов народни субјективитет гарантује. Оно што је ту, међутим, од прворазредног значаја, јесте што са оваквим схватањем руског „словенства“, којим руски народ излази из усконационалистичких оквира појединачног језика и културе, она избегава оптужбе данашњој (као и историјској Русији) као „тамници народа“, угњетаваних од стране великоруског хегемона.

14 „Идеологија и пројекти будућности иза кулиса војне сарадње“, *истио*, 277-278.

15 *Истио*, 107-108, 505-507.

16 Уп. *истио*, 160-164.

17 Види *истио*, 129-131, 255-258.

3. Суштинска конзервативност руског народа у коренима цивилизацијског сукоба са „Европом“ и „Атлантидом“

Један од разлога руског „раскорака“ са Европом и Западом обично се тражи у њиховој „назадности“ и вечној „заосталости“ за културним и цивилизацијским стандардима које западне земље постављају. Западни и прозападни аутори са задовољством подвлаче да се „у Русији средњи век отегао“, да она није имала „праве“ грађанске револуције нити културе, те да је њена социјалистичка револуција била само доказ варварства које није имало стварног потенцијала да спроведе високе просветитељске и еманципаторске стандарде западних револуционара-теоретичара, већ је довело до бесмисленог насиља и незапамћеног крвопролића.

Уместо о „назадности“, свакако треба говорити о суштинској *конзервативности* руског народа, али конзервативности још једном „окренутој наглавачке“ и ослобођеној свих негативних идеолошких ореола које намеће глобална културна елита. Руски народ јесте окренут прошлости и он заиста настоји да очува тековине традиционалне културе. То за њега представља природан избор, будући да он *има штиа да чува*, чврсто осећајући, током свих периода своје историје, континуитет са државама средњевековних кнежева, нововековних императора, као и савремених генералних секретара КПСС. Нарочницка Русију види као земљу која се *никада није одрекла своје историјске суштинине*, управо своје хришћанске државе и словенске културе, што представља њену компаративну предност према глобализованим грађанима западних земаља чији је сваки контакт са својим традиционалним исконима и националним бићем прекинут.¹⁸

Наспрам хришћанске и многонационалне Европе, ауторка скреће пажњу на растући, англо-амерички, *атлантиски пројекат*, пројекат глобалног друштва без вере и нације, без идеала и вредности осим богатства и новца, за које је „отаџбина тамо где је добро“, пројекту који своје корене има у низу друштвених покрета из прошлости, попут протестантског пуританства, масонства, али пре свега *рационалистичке философије* која је дефинитивно раскрстила се „средњевековним баластом“ који, према Нарочницкој, у ствари представља духовно биће Европе.¹⁹ Русија и руски народ, стога, представљају природну брану мондијализму и глобализму, будући да самим својим постојањем,

¹⁸ „Глобализација: Хришћански свет у либералном глобалистичком поретку“, *истио*, 516-524.

¹⁹ Поглавље „Залазак Европе – излазак ‘атлантизма’, *истио*, 66-87.

својом традиционалношћу и националном културом, представљају опасну алтернативу глобалном пројекту који толико инсистира на властитој слепој нужности. Ова жилавост руског народног бића показала се управо у свим мондијалистичким и интернационалистичким периодима руске историје, какве су биле Петрове реформе или бољшевичка власт, када народна традиција није поклекнула пред покушајем властитог истребљења, него је своје прогонитеље обухватала и њихове пројекте модификовала све док не би постали њен интегрални део.²⁰

4. Народ револуција и народ континуитета

Суштинско словенство и суштинско хришћанство руске цивилизације најбоље се кристалише у напетости између њеног сталног нагона за напретком и побољшавањем, за усвајањем и проживљавањем нових и напредних идеја, наспрам строгог и постојаног придржавања општечовечанских вредности наслеђених кроз Свето писмо.²¹ Нарочница, међутим, словенски фактор тумачи по крајње сведеној православној парадигми, изводећи га из хришћанске традиције. Њена књига зато није најбољи извор за појашњавање унутрашњих превирања у руском народу, мада пружа низ узбудљивих података о томе колико су та унутрашња превирања помагана извана. Она се из петних жила упиње да се одбрани од западне потребе за „вечно новом“ Русијом, земљом полудивљих Скита чија је култура увек „бар дан млађа“ од европске коју немушто и изопачено копира.²² Нижу се њени наводи цитата угледних европских интелектуалаца који Русију представљају само као одраз Европе у искривљеном огледалу.

Ово огледање, ову наводну „зависност Русије од Запада“, Нарочница јако убедљиво осликава и аргументује, али јој зато промиче богата лепеза револуционарних механизма, из којих проистиче техничко и културно иноваторство по коме је Русија једна од водећих земаља света. Управо ту се види највећа слабост њене хришћанске парадигме – народ чија је једина сврха чување заветног пламена хришћанства од сред-

20 Уп. *исто*, 143-144, 268.

21 Уп. Николай А. Бердяев, *Русская идея – Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века*, гл. I, стр. 1-8, нарочито „природная, языческая дионисическая стихия и аскетически-монашеское православие“.

22 За разлику од Нарочнице, која мисли „археолошки“, Берђајев подвлачи управо „есхатолошко-месијанску религиозност“ руског народа која га наводи да његови „есхатолошки избори“ увек буду окренути ка будућности, заснивајући ово национално својство опет на хришћанству. Види Бердяев, *нав. г.* 5.

њег века до Страшног суда није народ чија ће земља бити технолошки и културно једна од *најнајреднијих* на планети, нити је народ који ће се са највећом бескомпромисношћу посветити спровођењу напредних и револуционарних политичких идеја. А ово је била особина чак и православних руских царева који су вековима били отелотворење националне суверености и историјске субјективности Русије.

Истовремено, Нарочницка убедљиво осликава како су се чувале институције друштвеног поретка у погубним грађанским ратовима и како су се министарства иностраних дела заснована на новим идеологијама и под покровитељством нових администрација, увек *наговезивала* на достигнућа и пројекте својих претходника.²³ Иако она тога углавном није свесна, она у својој књизи илуструје управо *најузбудљивији аџа-раџи цивилизацијској њрилатођавања* у људској историји, онај неисцрпни руски капацитет за инхибирањем и амортизовањем свих културолошких удара који би се ка Русији упутили. И она је сасвим у праву када у тој постојаности руског националног бића види хришћанске корене, будући да Руси заиста јесу сушта супротност своје „западне парадигме“ – они су народ древан, беспрекорно културан и цивилизован, који своје темељне вредности проноси кроз векове са знатно више успеха од најизвиканијих „традиционалних“ земаља Запада. Нарочницка нема разумевања за унутрашњу страст свога народа према социјалним експериментима и она је жигосе као попуштање пред западним спољно-политичким векторима, али зато више него успешно образлаже *зашџито* ти вектори никада до сада нису успели да остваре своје зацртане циљеве нити зашто сво руско експериментисање до сада није створило неку истински „нову Русију“ по западној мери.²⁴

III. Рушење уврежених стереотипа

Поред ове начелне приче, „повести“, у којој се осликава понекад невероватна истрајност руског народа на властитим идејама и животним вредностима, а која свакако представља кичму *Русије и Руса у свеџској историји*, од нарочитог значаја су појединачна места где се доводе у питање (углавном западне, али и „западњачке“) парадигме о бићу руског народа. Будући да је велики број ових парадигми, или управо *стереотипи* о Русији веома жив унутар нашег друштва, образованог, више

23 Нарочницка, *нав. г.* 275.

24 *Исто*, 340-343.

него што смо сами себи спремни да признамо, на западњачкој историографији и пропаганди, осврт на њих представља следећи задатак овог текста, као што места која се њима баве представљају вероватно највећи допринос „руском питању“ на српској интелектуалној сцени. Ове стереотипе излагаћемо у историјској ретроспективи, редоследом којим настају и развијају се на Западу.

1. „Паганство“, „варварство“ и „скитска природа“ Русије

Од времена неуспелих шведских и немачких „крсташких похода“ на Русију у средњем веку, па све до антируских коалиција у време Наполеона, Кримског рата или Антанте, Русија је упорно сматрана за варварску, деспотску творевину, налик просвећеним европским државама само по спољашњој форми. Док се овај презир у средњем веку заснивао на реалполитичкој манипулацији Великом шизмом, модерна наступања против Русије најчешће су се правдала „татарском“, односно „скитском“ парадигмом у тумачењу руског историјског субјекта, а која је преживела све до данашњег дана. Према њој, руска природа суштински се оформила за време татарског јарма, када је развила своје „најштетније особине“ – „неиндивидуалност“, „назадност“ и „подложност деспотизму“. Руси су „народ робова“, а њихови цареви, генсеки и председници само настављају робовласничку, ауторитарну политику експлоатације и тлачења коју су утемељили татарски ханови.²⁵

Тако се потурају тезе да руски апсолутизам није био налик европском будући да је био „оријенталан“ и „деспотски“, да је руско хришћанство у ствари „паганско“, а да је руска историја бескрајна крвава бразда монструозних убистава, покоља и мучења. Нарочница се веома озбиљно и систематично хвата у коштац са овом континуираном, вишевековном пропагандом, набраја њене најутицајније носиоце и прати њен развој кроз векове. Она инсистира на Русији као наследнику и преносиоцу византијске средњевековне културе, у то време далеко најнапредније у Европи, одлучно одбацујући „паганске“ елементе у њеном хришћанству као пуки фолклор какав се може наћи код било ког другог народа.²⁶

Истовремено, она такође подвлачи период татарског јарма као тељањан по формирање руске националне свести, али не због културног и политичког утицаја степских народа на земљорадничку Русију, већ управо због упадљивог *недосйайка уишицаја* који је тај период собом

25 „Од Русије до Велике Русије“, *истѿо*, 109-111, 117-118, 121.

26 *Истѿо*, 123-127.

носио. Инсистирајући „само на данку, али не и на асимилацији“, превише малобројни да би могли мењати културно биће потлачених народа, Татари нису укидали православну традицију нити затварали манастире, они нису „сатирали културу“²⁷ допустивши да се руски народ опорави од краха своје средњевековне цивилизације и израсте у историјског субјекта који ће за неколико векова играти једну од најважнијих улога у свету. Нарочницака повлачи јасне паралеле са германским и латинским покоравањем Западних Словена којима су видно поткресана крила тако што су приморавани да се подведу под културне обрасце који су им били страни и да непрекидно служе идеологијама и историјским пројектима који нису потекли из њиховог народа и нису за циљ имали његов напредак и процват.²⁸

2. „Трећи Рим“ и корени „руског империјализма“

Нарочницака нарочито много времена посвећује потпуном одбацивању парадигме „Трећег Рима“ као спољнополитичког пројекта руског народа. Идеја да Москва треба да замени пали Цариград као духовни центар источног хришћанства (па да евентуално израсте у хришћанску престоницу света) лежи у корену дубоких несимпатија које Ватикан вековима гаји према Русији, али се истовремено често повлачи као „крунски доказ“ да је Русија, када год је била моћна, тежила „мегаломанским пројектима“ потчињавања себи целог света.²⁹ Нарочницака, међутим, подвлачи да је у питању чисто унутрашњи пројекат самоутемељења Руског царства на хришћанским темељима, цитирајући низ летописних навода који потврђују да у време оснивања Московске патријаршије и крунисања првог руског цара није било говора ни о каквој „хегемонији“ која би превазилазила оквире тада окупљених руских кнежевина нити је за такве амбиције у то време било икаквог реалполитичког простора.³⁰

Ауторка истовремено истиче сасвим другу традицију која је заснована у то исто време, а која се код истих аутора који указују на „ницање руске претње“ обавезно занемарује – а то је утемељење руског *самодржавља*, речи која је на Западу подругљиво изједначавана са „деспотизмом“, а која у ствари означава успостављање дефинитивног *суверенитијейџа* руског народа над руском земљом, под егидом православног

27 *Истџо*, 112-113.

28 *Истџо*, 130-132.

29 *Истџо*, 124-125.

30 *Истџо*, 130-131.

цара-самодршца („суверена“).³¹ Од тог тренутка, показује Нарочница, Русија почиње да се понаша као *међународни субјект* и да ступа у равноправне односе са другим, сувереним европским државама (тј. са њиховим суверенима).³²

Ова традиција лежи у темељу одлуке цара Николаја II да Русију уведе у рат због угрожене суверене српске нације, а за шта се испоставило да је имало поражавајуће последице по руски народ и државу. А опет ће мало ко од руских западних саговорника бити спреман да им призна тако другачију историју принципијелне дипломатије, као што је сама српска јавност склонија да Москву гледа као „Трећи Рим“, као својеврсну дадилу која према нама има „обавезе“, него као равноправну, суверену нацију чији се интереси морају поштовати, а савезништво заслужити. Ово је само један пример наседања српског народа на антируску пропаганду са потпуно супротним последицама од намерених – док је идеја „Трећег Рима“ замишљена као баук руске хегемоније у Европи, у Србији је она често схватана као позив да се у Москву гледа као истински центар хришћанске духовности, при чему смо ми вероватно једина православна земља у којој Московска патријаршија ужива толико неподељено уважавање.

3. Експанзионизам и „претња са Истока“

Слично западним предубеђењима о руској духовности, образовали су се њихови стереотипи о руском политичком деловању на европској геополитичкој позорници. Веома симптоматично, заборављајући своју колонијалну прошлост и периодичне покушаје *Drang nach Osten*, западни историографи непрекидно упозоравају на руску ратоборност и спремност да без икаквих обзира према било каквим међународним нормама упадају на туђе територије са својим Козацима/тенковима и просто „узимају шта им се прохте“. Њихов однос према Европи је, када год је то могуће, „жандармски“, док многобројне народе који су „против своје воље“ део руског „империјалног апарата“, они „тлаче“ и „угњетавају“ одржавајући тако „последњи империјални систем света“.

Наспрам ове представе, иначе веома омиљене у Србији, чије су „националне снаге“ често фрустриране властитом геополитичком немоћи па се са носталгијом присећају „лупања ципелом о сто“ и наругушене совјетске реторике, Нарочница подвлачи дуги низ политичких криза у којима се Русија строго руководила неприкосновеним принципима

31 *Ист*о, 135-144.

32 *Ист*о, 159-160.

савезништва, властите и туђе суверености, међународног уговора или права, настојећи да сваку своју војну победу *лейтимиши* за округлим столом, дубоко убеђена да су дуготрајне само оне спољнополитичке тековине које су остварене уз принципијелну сагласност, условно говорећи, „међународне заједнице“.³³

Слично томе, одбацујући оптужбе за вековну „ауторитарност“ и „тоталитарност“ руског државног пројекта, она се позива на низ законских и политичких потеза који су служили еманципацији народног субјективитета и процвату локалних култура етноса који пребивају на територији Русије, поготово истичући колико се политика Руске империје, Совјетске Републике и Федерације, темељно разликује од колонијалних и неоколонијалних политика западних земаља које су се често граничиле са геноцидом, а увек заснивале уништавању културе и народног бића потлачених народа. Наспрам западних земаља, Русија никада није водила колонијалну политику, нити је била склона расизму који јој Европа тако лицемерно потура, будући да су све нове територије изједначаване пред руским законом са руском матицом, осим у случајевима када су појединачне кнежевине добијале специјалне аутономне статусе и права – каква се у многим западним земљама нису могла замислити ни два века касније.³⁴

4. „СССР није Русија“ или „добри момак Лењин и лош момак Стаљин“

Можда најузбудљивији аргументи које нуди књига Нарочницке јесу они који се супротстављају уобичајном тумачењу совјетског периода руске историје. За разлику од српских монархиста и православних радикала, који одричу сваки континуитет државе Србије унутар југословенског поретка, а поготово под комунистичким режимом, па савремену Србију често гледају као последицу „скока кроз време“ који потпуно занемарује историју двадесетог века, Нарочницка нам даје потпуно различиту слику СССР као интернационалног покушаја уништења руске државе и народа, који се у невероватно кратком року претворио у њихову апотеозу, излазећи као највећи победник најкрвавијег рата у историји човечанства.³⁵

Нарочницка са нарочитим жаром напада западну мантру о „стаљинском терору“, као „најнечовечијем режиму у историји“ који је довео

33 *Исто*, 166-167, 197-199.

34 *Исто*, 284-285.

35 *Исто*, 268.

до „највећег броја жртава“ (рачунају се обавезно и страдали у Другом светском рату) и који „раме уз раме“ стоји уз Хитлеров нацистички режим као „слика у тоталитарном огледалу“. Извори који јадикују над Стаљиновим „геноцидом“ и „прогонима“ по правилу подвлаче како је Јосиф Висарионович „напустио прогресивне идеале Лењинове револуције“ и СССР „бацио натраг у царизам“. Док се бољшевичка револуција представља као сасвим позитивна, као еманципаторска сила која је настојала да раскрсти са руским конзервативизмом, назадношћу и хегемонијом над потлаченим народима империје, Стаљин се представља као рестауратор челичне песнице империјализма који је свој пројекат реафирмације великоруског царистичког пројекта платио животима десетина милиона невиних грађана.³⁶

Нарочница, међутим, у својој књизи износи на видело читав низ архивских материјала који су јавности постали доступни тек деведесетих година (након што је истекао рок чувања државне тајне) који недвосмислено доказују да је „терор“ совјетског режима увелико започет управо декретима „хуманих идеалиста“ Лењина, Троцког и Бухарина, као и да је он очигледно био усмерен на „одсецање главе великоруској змији“ и потпуном уништавању руске културе и духовности.³⁷ Са друге стране, она доказује да Стаљин, не само да је још знатно пре почетка рата све декрете који су се тицали затирања руског народног духа и православне Цркве ставио *ad acta*, него је и у потпуности реконструисао руску државну политику и посветио сву своју енергију повраћању изгубљених руских тековина у бољшевичкој револуцији, уз покушај да се чак издејствују и оне које је царска Русија требало да стекне за своју подршку савезницима у Првом светском рату.³⁸

5. Перестројка – „раскид са прошлошћу“ и „повратак у прошлост“

Најзад, вреди бацити поглед и на последњу од западних историографских парадигми којом нас њихови „документаристи“ свакодневно засипају са различитих „историјских канала“, а то је амбивалентни однос према континуитету руске државе и политике након распада Совјетског Савеза. Чак је и немоћна и унижена Русија била свесна да мора остати наследник правног и политичког субјективитета СССР, али ова

³⁶ „Бољшевичка Русија у геополитици и идеологији постверсајског Запада“, *истио*, 236-250.

³⁷ *Истио*, 239-240, 242-244.

³⁸ *Истио*, 165, 240, 244-245.

чињеница се често занемарује у покушају да се нова Руска Федерација прикаже као својеврсни „тематски парк“, друштво које је раскрстило са комунизмом, а затим се „духовно вратило у XIX век“ што се подсмешљиво илустровало обнављањем руског православља и мизерним сиромаштвом у које су грађани земље бачени.³⁹

Руски народ је, међутим, недвосмислено показао да му се „ништа не треба двапут поновити“ и да историјски није склон понављању својих грешака. У дисолуцији СССР, они су се постарали да јасно задрже представу о властитој интересној сфери, као и да се не одрекну оних институција и политичких приоритета које су гарант државног континуитета. Русија је тако одбацила свој интернационалистички баласт и препустила шарену војску „гладних уста“ која су представљала њене дотадашње „савезнике“ на „стан и храну“ својим противницима, али је задржала напредни, самобитни мултикултурализам, старајући се да се сваки појединачни народ који на њиховој земљи пребива осећа не као „подстанар“ или „мањина“, него као равноправни „субјект федерације“.

Најчвршћи доказ овог додатног утемељења властитог континуитета, међутим, представљају управо пројекти попут овог Наталије Нарочнице, који показују да су се руски интелектуалци и у најтежим годинама потпуног друштвеног колапса подједнако занимали за руске политичке приоритете и чували свест о задацима које руски народ, и држава коју он отеловљује, имају у историјском току. Када се читају њене опаске о спољнополитичким приоритетима савремене Русије, има се утисак да се у рукама држи потпуно *савремено* дело, писано на основу реалија данашње богате и моћне земље која води потпуно самосталну политику, а не земље од пре десет година, бачене у анархију и растрзане унутрашњим демонима. На тренутке је запањујуће колико спис Нарочнице прецизно предвиђа време које ће наступити тек након његовог објављивања, а које тешко да је ко очекивао током мрачних и депресивних руских деведесетих.

IV. Србија и Срби у светској историји, из пера Наталије Нарочнице

Пре него што се књига потпуно препусти у руке читаоцу, потребно је скренути пажњу на још један низ веома значајних аргумента који су са становишта целине књиге потпуно другоразредни, али који су управо

39 „Русија, ЗНД и Запад: Геополитички и историјско-филозофски аспект“, *истио*, 382-393.

од превасходног значаја за нашу научну и политичку јавност. У питању су, дакако, они делови *Русије и Руса у светској историји* који се непосредно тичу *балканских догађаја* и пружају једну руску спољнополитичку интерпретацију догађаја у чијем се центру налазила Србија и српски народ. Ова тематика махом је груписана око тзв. „источног питања“, али она провејава кроз безмало целу књигу будући да Нарочницка Балкан сматра регионом од нарочитог значаја по светске догађаје.

За Нарочницку нема дилеме о месту и положају српског народа у глобалним геостратешким структурама, они представљају византијску крајину на првој линији удара свих западних и глобалних идеолошких и политичких пројеката уперених на Исток. Наша балканска, византијска и православна култура, наше отворене симпатије према Русији, као и значајан западни утицај, представљају компоненте наше *историјске судбине* коју ни на који начин не можемо одвратити, ма колико сами себе убеђивали да пред нама стоје некакви реални „спољнополитички избори“.⁴⁰ Књига Нарочницеке тако представља значајан допринос историји српске државности, и то не само зато што детаљно осветљава могућности и намере Руске империје везане за наш простор, а са којима се на нашој јавној сцени превише често манипулише, већ и зато што нам јасно ставља на увид *улоју* коју смо као нација играли у светским догађајима, а које често нисмо на трезвен начин свесни.

1. Југославија није била избор?

Иако је књига пуна занимљивих увида који се односе на целу савремену историју Срба (као и добар део наше старије историје), свакако најзанимљивији делови тичу се XX века, оног истог у коме је наш народ општеприхваћено остварио највеће победе и претрпео најстрашније поразе од памтивека. Вихор догађаја у који се заплела Србија, Нарочницка ставља у контекст дугорочних стратешких планова Велике Британије, а затим и САД, које су у оквиру своје „источне политике“ прво потпомагале умирућу Турску империју, а затим и ширење Аустро-Угарске на Балкан у циљу коначног формирања ентитета по имену „Дунавска конфедерација“ са полувазалним политичким статусом веома блиским данашњем тзв. „западном Балкану“.⁴¹ Ови планови потекли из британских либералистичких политичких клубова послужили су као

⁴⁰ *Истѿо*, 169-170, 207-211.

⁴¹ *Истѿо*, 191-195.

основ политици америчког председника Вудроа Вилсона чији спољно-политички ангажман Нарочница анализира до ситних детаља.

У њеној књизи, председник Вилсон, омиљен у Србији као пријатељ Михаила Пупина са много разумевања за југословенски пројекат (чији је ауторитет, како наша историографија често истиче, помогао да Краљевини СХС на Париској конференцији дефинитивно припадну Суботица, цели Банат, као и делови јадранске обале), показује се у битно другачијем светлу као пажљиви манипулант који остварује дугорочни циљ „англосаксонске политике“, а то је „стварање тампон зоне између „Словена (Русије) и Тевтонаца (Немачке)“ састављене из нестабилних и порозних, по могућности мултиетничких држава.⁴² Срби су били „натурани у Југославију“, категорична је она, истичући да ни по коју цену креатори послератне реалности Европе нису хтели на Балкану снажну и велику националну државу, поготово не словенску и православну.⁴³ Овај део текста озбиљно доводи у питање ставове устаљене у српској историографији, да је југословенски пројекат последица „неутољивих амбиција“ регента Александра који се „полакомио“ на територије који нису биле етнички српске. Напротив, тврди Нарочница, циљ Париске конференције био је да се Југославија (и сличне државе) *ишћо више ойшереише* различитошћу култура и националних свести како би биле дисфункционалне и неспособне за вођење властите политике, па самим тим и подложне ауторитету међународне организације налик данашњем Савету Европе или НАТО, чије је оснивање тада увелико планирано.⁴⁴

2. Без симпатија према „великосрпству“ и балканској самобитности

Важно је имати на уму да Нарочница, упркос недвосмисленом слагању са идеолошким групама које су у Србији данас критичне према југословенском пројекту као кобном по српско национално биће и интересе, истовремено нема ни најмање разумевања за југословенству супротстављену „великосрпску“ идеју, наиме ону по којој се српска нација темељи као мулткултурална и мултиконфесионална заснована на „једном народу“ са „три закона“, како је још Вук Караџић реферисао на штокавски језички простор и „Србе“ – православце, католике и мухамеданце.⁴⁵

42 „Версајски мир. *Realpolitik* и нова философија“, *исћо*, 215-235.

43 *Исћо*, 205.

44 *Исћо*, 189-193, 287-293.

45 Види Вук Караџић, *Срби сви и свуга*, http://kovceg.tripod.com/srbi_svi_i_svuda.htm, приступљено 16. јула 2009. године.

Свако трпање католичког становништва Далмације и муслиманског народа Босне и Рашке у конститутивно биће српског народа, Нарочница види као пројекат потпуно једнак југословенском, са једнаким политичким последицама.⁴⁶

Ови пасажии указују на дубоку илузорност популарне српске политичке мантре о положају „између Истока и Запада“, подједнако као реалполитички и идеолошки неодрживу, али и као погубну по историјско биће српског народа. Она демистификује популарно схватање о Брозу као вештом „балансеру“ између источног и западног блока, истичући да је он, за разлику од грчких комуниста, још за време Другог светског рата „отворено служио интересима Велике Британије и САД“, тако да Черчилово „пуштање низ воду“ четничке ЈВО не треба никога да изненађује јер је било део добро прорачунате британске политике чији је једини циљ био да се Југославија избаци из совјетске зоне утицаја, што је са великим успехом учињено већ 1949. године.⁴⁷

Нарочница тако инсистира на крајње проблематичном виђењу Срба и Србије, које је можда потпуно истинито, али са којим би се свакако сложио веома мали део овдашње научне заједнице, а то је да су Срби и њихове земље „судбински предодређени“ да буду руска (и условно говорећи, „византијска“) предстража на западним границама, без обзира хтели они то или не.⁴⁸ Савремена спољнополитичка позиција демократске и прозападне Србије више него убедљиво илуструје овај став, будући да се српски народ и даље упадљиво жигосе као непријатељ глобалне цивилизације и као изворник свег зла у балканском региону.

3. Срби као жртвено јагње новог светског поретка

Некоме се може учинити да Нарочница српском народу даје и већи спољнополитички значај него што је он заслужио, али остаје чињеница да је она *необично убедљива* када су у питању аргументи који се тичу балканске политике великих сила, чак убедљивија него на неким од централних теза свога дела. Она повлачи више него јасне импликације од докумената који су састављани у различитим западним спољнополитичким саветима и комитетима преко прокламованих идеја које амерички политичари, захваљујући још увек снажним традиционалним структурама моћи у Европи, нису успели да уткају у темеље

46 *Истио*, 388-389, 474-479.

47 Поглавље „Источно питање у годинама рата и после победе“, *истио*, 311-313.

48 *Истио*, 169-170.

Друштва народа и Уједињених нација, а воде неумитно ка Дејтонском споразуму и Косовском рату као догађајима на којима се озваничи нови, „атлантски“ поредак у свету. Остварењу ових идеала, након Првог светског рата испречиле су се како силе победнице у рату, тако и амерички изолационисти који су убрзо преузели власт, док је њихова главна брана после Другог светског рата био управо СССР који је бескомпромисно инсистирао да у темеље нове Међународне организације буду уткани суверенитет држава чланица и њихов равноправни међународни субјективитет.⁴⁹

Остварење идеје глобалног светског поретка у коме би наднационалне структуре моћи могле некажњено да се мешају у унутрашња питања суверених земаља било је, према Нарочницкој, немогуће докле год је СССР фигурирао као моћан геополитички фактор, али је до њеног спровођења дошло одмах након пада Берлинског зида, при чему је управо српски народ био тај на коме су се морала „сломити кола“ и који је требало да буде „стрелан за пример“ свима који нису били спремни да се повинују новој констелацији моћи. Истовремено, механизми који су успоставили међународни (*sic!*) протекторат у БиХ и на КиМ *први њих* су се појавили на историјској сцени управо у југословенским ратовима, иако су припремани, како то Нарочницка показује, више од два века, а српски народ се показао као прва препрека на путу њихове потпуне имплементације.⁵⁰

V. Закључни осврти

Русија и Руси у светској историји представља капитално дело које је нашој научној и политичкој јавности свакако неопходно. У питању није књига која се чита од корице до корице, нити која читаоца оставља без даха разоткривањем „скривених сила“ у позадини историјског тока. Теоретичари завере, као и присталице појединачних идеолошких струја у Србији, свакако ће је видети као превише поједностављену и схематизовану да би истински одговарала историјским догађајима. Инсистира-

49 Нарочницка, у својеврсном чворишту целе књиге, истиче да „*сви његови планови, који нису пошли за руком Немцима ни у Првом ни у Другом светском рату, одлично су оваплоћени у доследној стратегији Англосаксонаца и у њиховим реализованим пројектима крај XX века. Географија и распоред ширења НАТО-а у њиховим реализованим пројектима са њиховим картом 1911. године, а оно што није пошло за руком њиховим политичким средствима и идеологијом, завршено је помоћу њихових „теоријских“ метода – ратом против суверене Југославије.“ „Версајски мир. *Realpolitik* и нова философија“, *истио*, 226.*

50 Поглавље „Русија, *Mitteleuropa* и Балкан у англосаксонској ‘Геополитичкој осни’ савремене историје“, 474-495.

рајући на веома простим и разумљивим реалполитичким и геостратешким механизмима, као и на аутономији спољне политике која се често не види као слуга унутарполитичких амбиција друштвених елита, него као својеврсно место где се нове идеје рађају и одакле продиру у политичке и историјске процесе неког народа или државе, Нарочницка унеколико одступа од уобичајеног схватања историјског процеса којим доминирају политичке вође и ауторитети. Ако Нарочницка и није довољно убедљива настојећи да целокупни ток руске историје докаже као борбу за очување хришћанског духовног језгра руског националног бића, она свакако са довољно аргумената потврђује да је овај аспект руске духовности и културе био доминантан током већине повесних епоха кроз које је њен народ пролазио, а присутан и активан у свим осталим.

Корист коју наша јавност може пре свега имати од ове књиге јесте упознавање Русије кроз одбацивање доброг дела искривљених парадигми о њој, а које се све могу наћи разобличене у њеним поглављима. Олако приступање Русији и Русима по аналогiji са нашом властитом повесном судбином, Нарочницка у једној малој мери оправдава, али га истовремено оспорава великом количином историографских података које цитира. Спознајући однос Русије и Европе, ми осветљавамо и односе Истока и Запада, као и наше место у тој једначини. То место, виђено очима Наталије Нарочнице, многим од нас неће бити по вољи, али након објављивања ове књиге, свакако ћемо морати добро да се потрудимо не бисмо ли аргументима одбранили низ идеолошких ставова које смо до сада олако узимали здраво за готово.